

تمدن کهن خراسان جنو

داود وکیل زاده

www.ketab.ir

تمدن کهن خراسان جنوبی

مدیر هنری و عکاس: داود وکیلزاده
طراح گرافیک و خوشنویس: نزهت یعقوبی

متن: سهیلا مهدیان دهکردی
ترجمه انگلیسی: هادی مهرابی

ویراستار: آرزو انواری
نگارگری: فرایند گویا
چاپ اول: ۱۳۹۸ خورشیدی، ابیانه

ساخت: سید فای علی
تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

ناشر: انتشارات تخصصان آینده
ناشر همکار: انتشارات وکیلزاده
مدیر تولید: سید مهدی حسینی
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۵۴۲۲-۶-۰

تلفن سفارش کتاب: ۰۶۰۱ ۵۶۱ ۰۹۱۵

کلیه حقوق این کتاب و تصاویر آن متعلق به عکاس داود وکیلزاده
و هر گونه بهره‌برداری از تصاویر و متون این کتاب بدون اجازه کتبی
از داود وکیلزاده ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

www.vakilzadehbook.com
info@vakilzadehbook.com

خلق این اثر در استان یاریگر عزیزانی را می‌طلبید تا این مهم به زیباترین شیوه سرانجام یابد. همت و بزرگواری این دوستان را ارج می‌نهم:

۱. مدیرکل محترم میراث فرهنگی استان خراسان جنوبی ۲. شهردار محترم بیرجند ۳. مدیرکل محترم ارشاد اسلامی استان خراسان جنوبی و کارشناسان فرهنگی این اداره ۴. کارشناسان محترم سازمان میراث فرهنگی استان خراسان جنوبی ۵. ریاست محترم سازمان میراث فرهنگی شهرستان نهبندان ۶. مدیرکل محترم ارشاد اسلامی طبس و کارشناسان فرهنگی این اداره ۷. مدیریت محترم هتل کوhestان بیرجند ۸. مدیریت محترم مهمانسرای جهانگردی بیرجند ۹. جناب آقای سیروس، کارشناس محترم موزه باغ اکبری ۱۰. گروه هنری موسیقی و رقص سنتی صحرا (سلم‌آبادی) ۱۱. خانواده محترم نوری بهلولی و اهالی محترم شهرستان زیرکوه قاینات ۱۲. خانواده محترم شیردل سخن‌پرداز و مردمان غیور عشایر حیدرآباد و حومه نهبندان ۱۳. خانواده محترم عسکری و اهالی محترم روستای فورگ درمیان و اهالی محترم روستای ماخونیک ۱۴. جناب آقای حقی کارشناس محترم اداره ارشاد اسلامی طبس ۱۵. آقایان محمد و مجتبی وکیلزاده، جناب آقای احسان زمانیان، جناب آقای صفایی حراست محترم آستان مقدس امامزاده حسین بن موسی کاظم (ع) در شهرستان طبس ۱۶. جناب آقای آزادوار و آقای صیفی در روستای حلوان طبس

سرشناسه: وکیلزاده، داود، ۱۳۳۸
عنوان و نام پدیدآور: خراسان جنوبی تمدنی کهن/مدیر هنری، خوشنویس و عکاس داود وکیلزاده؛
متن سهیلا مهدیان دهکردی؛ ترجمه انگلیسی هادی مهرابی.
مشخصات نشر: بیرجند: تخصصان آینده؛ تهران: انتشارات وکیلزاده، ۱۳۹۵.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۵۴۲۲-۶-۰
مشخصات ظاهری: ۱۷۴ ص.
پادداشت: انگلیسی - فارسی.
موضوع: خراسان جنوبی -- آثار تاریخی -- مصور
رده بندی کنگره: ۸ و ۴۳ و ۲۰۱۷ DSR
رده بندی دیویی: ۹۵۵/۸۲
موضوع: خراسان جنوبی -- موضوع: خراسان جنوبی -- مصور
شماره کتابشناسی ملی: ۲۲۴۲۲۲۲

سرزمین پهناور ایران با پیشینه‌ای به‌درازای تاریخ تمدن بشر، همواره مأمی امن برای آسودن بومی‌نشینان این منطقه در طول تاریخ بوده است.

قَهستان سرزمینی است در فلات ایران به‌دیرینگی سه‌هزار سال که خاستگاه اقوام ایرانی به‌نام «ساگارت» و بخشی از چهاردهمین ساتراپ هخامنشی بوده است؛ سرزمینی آباد که نام قَهستان یا قَهستان را برای کوه‌های بلندش از آن خود کرد؛ اما جایی گفته‌اند «قَه» در سرزمین‌های خشک و بیابانی به‌معنی آبی است که از چاه و کاریز به‌دست می‌آید و قَهستان را سرزمین کاریزهای فراوان و چاه و قنات می‌دانند.

قَهستان از شمال غربی همجوار دشت کویر، از جنوب غربی و جنوب متصل به کویر لوت و از شرق به بیابان‌ها و شوره‌زارهای غرب افغانستان امروزی پیوند می‌خورد.

کتیبه کال‌جنگال و سنگ‌نگاره‌های لاخ‌مزار سندی برجای‌مانده از رونق و اعتبار این دیار در عهد هخامنشی و ساسانی است. تون و قاین شهرهای مهم ولایت قَهستان بودند که «مارکوپولو» در سفرنامه خویش با نام «تونوکائن» از آن یاد کرده است.

این سرزمین پهناور که خراسان جنوبی امروزی را کاملاً دربرمی‌گرفته پس از حمله اعراب به والیان خلفا سپرده شد. تا سال ۲۵۹ هجری قمری در سیطره قدرت عباسیان بود. پس از آن، صفاریان و امرای محلی سیستان بر آن حاکم راندند. در دوره «حسن صباح» این دیار پناهگاهی امن و مقری مطمئن برای اسماعیلیان شد و قلعه‌ها و دژها را در آن ساختند تا سپری باشند برای فداییان اسماعیلیه.

با حمله «لاکوش مغول» طومار اسماعیلیان در هم پیچیده شد؛ اما خاک وفادار این سرزمین، دژها را پابرجا نگه داشت. در دوره حکومت صفوی با منصوب‌شدن «اسماعیل‌خان خزیمه» به حکومت قَهستان به‌تدریج این ایالت تقسیم شد. اما آخرین حاکم صفوی با استقرار خاندان خزیمه در بیرجند و تا به امروز این شهر مرکز ولایت قَهستان و استان خراسان جنوبی کنونی شد.

این استان در مسیر شاهراه تجار و بازرگانان به غرب واقع شده بود تا بهانه‌ای باشد برای برپایی کاروانسراها و رباط‌ها. زمان گذشت تا آنکه در مسیر خورشیدی با تصویب مجلس شورای اسلامی خراسان جنوبی به مرکزیت بیرجند شکل گرفت؛ استانی که از نظر گردشگری، سومین استان پهناور ایران در مرزهای شرقی است. خراسان جنوبی با طبیعتی گرم و مردمی خونگرم و صمیمی‌تر از آن، از جانب شمال همسایه دیواره‌دیوار خراسان رضوی است و از سوی شرق مرز مشترک با افغانستان دارد. از غرب تکیه بر یزد زده و از جنوب با کرمان و سیستان و بلوچستان هم‌جوار است.

پیشینه طولانی و تاریخی، جاذبه‌های طبیعی، قلعه‌ها، تپه‌های باستانی، کاروانسراها، آب‌انبارها، آسیاب‌ها و روستاهای تاریخی از زیبایی‌های این استان پهناورند.

استانی با هفت کویر شناخته‌شده که حیرت‌مشتاقان را برمی‌انگیزد. استانی با کوهستان‌های شمال و شمال غرب را در خود جای داده و از دیگر سوی، دشت‌های مرکز، جنوب غربی و غرب را پوشش می‌دهد. بلندترین جای این استان قله باقران با ۳۶۱۵ متر است و دشت کویر با ۶۵۰ متر ارتفاع از سطح دریا، کم‌سطح‌ترین منطقه این استان است و در مجموع حاکم مطلق دشت‌ها اقلیم خشک و گرم است؛ ولی آب‌وهوای خشک و ملایم در ارتفاعات، خشکی و گرما را مقهور خود می‌کند. در این دیار بسیاری از سرزمین‌های پوشیده از نم‌زار، بی‌هیچ روینده‌ای؛ با بارانی که با ناز و هزاران نیاز مردمان کویر، تنها پایان زمستان و آغاز بهار را برای آمدن برمی‌گزیند تا برای دمی و درنگی رودخانه‌ها را زندگی بخشد و هر زمان بارانی نبود شن‌های روان، روانه این دیارند؛ اما مردمان این دیار، این همه خشونت نم‌زار را تاب می‌آورند و بیش از نیمی از زمین‌ها را زیر کشت می‌برند.

کسل‌بزرگ نه‌بندان گرچه گاه زمین زیر پا را ناآرام می‌کند، اما توده‌های سنگ گران‌بهای گرانبه‌ای را برای اهالی به‌ارمغان می‌آورد تا معادن این سرزمین را جان تازه بخشد.

شرقی‌ترین نقطه ایران، عطرآگین با گل‌های زعفران است و بر دامان زیبایش گل‌های زرشک نقش آفریده‌اند. عطر درختان عناب، خون زنده در رگ‌ها به جریان می‌اندازد و این همه حاصل همت مردمانی است خون‌گرم و صمیمی که نه تکان‌های زمین و نه نم‌زارهای دل‌مرده نتوانسته آنان را از حرکت نگاه دارد و این همه برکت ثمره

امید پایدار اهالی است. اینان باد مهیب ویرانگر را در چرخه‌های آسباد رام خود می‌کنند تا چرخ آسیاب را بچرخاند. از تکانه‌های زمین ملودی می‌سازند و در رقص‌ها و ترانه‌ها به شادی می‌نشینند. حماسی‌ترین قطعات اصیل موسیقی کویر را با دهل، سرنا، دایره و نی می‌نوازند. شب‌هایش را با آسمان‌های پرستاره کهکشان به تماشا می‌نشینند و هم‌نوا با شن‌های روان مسابقات شترسواری به‌راه می‌اندازند. خشکسالی را با مراسم باران‌خواهی رنگ دیگر می‌بخشند؛ عروسکی از یک تکه چوب و پارچه نشانه‌ای است برای دل‌های پاک کودکان تا با اشعاری زیبا، به دعا بنشینند آمدن باران را. تا در جشن کاکل و شکرگزاری، خدای خویش را برای محصول به‌دست‌آمده سپاس گویند. چوب‌بازی و هفت‌سنگ، بازی‌های سرگرم‌کننده مرسوم این مردمان کم‌خواه بلندهمت است. آنان که از هیچ، در دل‌هایشان دولت‌سرا می‌سازند.

این قوم پارس در هر شهر، فارسی را با لهجه شیرین خود سخن می‌گویند. لباس‌های محلی زنان و مردمان تن‌پوشی است درخور قامت فاخر مردمان سازگار و صمیمی. سرپناه‌هایی که بوی خوش غذای محلی و نان دواآتشی هوش اهالی را از سر می‌پراند.

اگر به این دیار سفر کردی به شهرها و روستاهای تاریخی‌اش سری بزن؛ بیرجند سرای ادب با پیشینه‌ای برین طیس دیار نخل‌های سریه‌آسمان‌سوده و نارنج. با تاریخی کهن‌تر از هخامنشی. سرزمینی که زمین‌لرزه ویرانگر هم نتوانست این بهشت برین را از خاطره‌ها پاک کند؛ بهشتی به زیبایی باغ گلشن.

درمیان سرزمین قلعه‌های فورگ و کلّ حصار، سرزمین آسبادهای طیس مسینا و آرامگاه سلطان ابراهیم رضا. خوسف از کهن‌ترین شهرهای استان فارس با عطر گل‌های نرگس، آنجا که از سنگ‌نگاره‌های کال جنگال و لاخ‌مزار تا مسجد جامع و مقبره ابن‌المسلمی را در خود جای داده است. با گذر از روستای تاریخی خور، دمی در چشمه آبگرم لوت تن خسته را می‌سپاری به اعجاز این آب شفابخش.

زیرکوه شهری برای تمام فصول با منطقه کویرنوردی همت‌آلود هوار هلوان. سربیشه سرزمین روستای تاریخی و شکفت‌انگیز ماخونیک و چشمه‌درخش که از شکاف سنگ‌های آندزیت و بازالت سربرمی‌آورد؛ چشمه‌ای برای رفع عطش و دفع درد. شهری با دستباف‌های بی‌نظیر.

نهپندان دروازه جنوبی استان در قلب کویر با کوه‌های مینیاتوری حیرت‌آور و طاق‌بجی نمکزار؛ شهر آسبادهای خوان‌شرف و قلعه‌های نهپندان و شاه‌دژ.

فردوس سرزمین تاریخی و کهن با شهر تاریخی تون و مدرسه علمیه علیا؛ شهر بیلاقی استان علیا با قنات و چنارهای سریه‌فلک‌کشیده و باغ‌های گسترده انار که برای هر مسافر خسته، سایه‌سار خست در عرق‌ریزان فصل گرم فراهم می‌کند.

سرایان سرزمینی که آن را بهشت منجمان ایران می‌دانند با آب‌انبارها و کاروانسراهای تاریخی و مسکن‌هایی از زعفران و زرشک مرغوب گرفته تا قالی‌های خوش‌نقش.

بشرویه شهر خانه‌های چهار صنف و بادگیرهای فراوان.

و قاینات سرزمین آفتاب و مزارع طلای سرخ زعفران؛ سرزمین آرامگاه بودرجمهر قاینی و ابوالمفاخر.

خفتن بر سریری از شن‌های داغ و چشم‌دوختن به آسمان پرستاره کویر سه‌قلعه، آرمیدن در سایه‌سار نخل‌های روستای ازمیغان، تماشای روستای صخره‌ای نای‌بند که آن را ماسوله کویر می‌خوانند و آسودن در کنار چشمه‌های زردگاه و دیک رستم و سیر در کویر دهلمس نهپندان که گرم‌ترین نقطه جهان را در خود جای داده و تا شهر افسانه‌ای کلوت شهادت امتداد می‌یابد. این‌ها همه و همه در زمره خواهش‌های خوشایند کسی است که این دیار را برای سیاحت برمی‌گزیند. با این همه داشته‌ها، مناطق کویری و تاریخی در این سرزمین توانمندی‌های نهفته‌ای محسوس است که اگر به فعل برسد بر جذابیت منطقه می‌افزاید که اسکی روی شن و ورزش‌های صحرایی از آن جمله‌اند.

این سرزمین مهجور با مردمان قانع، لایق توجه و اهمیت بیشتری است تا جلوه‌گری کند، پیش رود و رخ بنماید.

به نام خدا، خدایی که تمام هستی از اوست

خراسان جنوبی استانی است با غنای فرهنگی و تمدنی عمیق که تاکنون در حوزه گردشگری و تاریخی ناشناخته مانده است. این استان از بناهای تاریخی و معماری درخور توجهی برخوردار است. بیرجند، طبس، قاین، بشرویه، فردوس، سرايان، خوسف، سربیشه و نهندان هریک دربرگیرنده جاذبه‌های تاریخی و معماری بااهمیتی هستند که از نظر قدمت و معماری، خراسان جنوبی را غنی و پربار کرده‌اند. بافت شهر تاریخی خوسف یکی از کهن‌ترین و قدیمی‌ترین شهر استان به‌شمار می‌رود و بناهای سربیشه به دوره پیش از اسلام می‌رسد. قدمت نهندان به دوره اشکانیان و ساسانیان تعلق دارد و بیرجند نیز تقریباً در مرکز ولایت قهستان از مراکز مهم منطقه در چند قرن اخیر بوده است که با آغاز حکمرانی خاندان علم به تدریج مرکزیت قهستان به بیرجند منتقل شده و از آن زمان به تدریج بر توسعه این شهر افزوده شده است. استان خراسان جنوبی یکی از مناطق ناشناخته تاریخ ایران محسوب می‌شود. این استان از شمال با خراسان رضوی و از غرب با استان یزد، اصفهان و سمنان و از شرق با کشور افغانستان و از جنوب با استان‌های سیستان و بلوچستان و کرمان هم‌مرز است. بیرجند با نام‌های برجند، برجن، برکند و بیرکند نیز در نوشته‌ها و فرهنگ‌نامه‌ها آمده است. کلمه بیرجند از اجزای «بیر» و «جند» تشکیل شده است و بیشتر صاحب‌نظران «جند» را معرب واژه کند به معنی شهر می‌دانند؛ ولی درباره آن یعنی «بیر» اختلاف نظر وجود دارد و آن را به معانی «نصف»، «بلند»، «چاه» و «توفان» معنی کرده‌اند. این دیوار از نظر فرهنگی، علمی و معرفت، یکی از درخشان‌ترین نقاط ایران است. در نوشته‌های دوره صفویه گفته شده است که قهستان ولایتی است که مردمی فهیم و صاحب‌فراست که از آنجا شاعران، نویسندگان و عالمان زیادی برخاسته‌اند. بیرجند دارالملک قهستان بوده و حاکمان آن روی تپه‌ماهور بنا شده است. در عهد ساسانیان این منطقه ولایتی آباد و روستاهای حاصلخیز داشته است. در زمان این منطقه با استعداد و سلحشور بوده‌اند و همیشه مایه دلگرمی حکومت و منشأ قدرت در این منطقه بوده‌اند. به بیان آنان پیروزی‌های بسیار نصیب حاکمان این سرزمین شده است. وجود علما، فقها و دانشمندان برجسته‌ای که هریک از آن‌ها در تاریخ سبب ایجاد و تقویت پیکره تنومند فرهنگی منطقه شده‌اند، آوازه این شهرستان را از مرز منطقه و کشور راتر برده‌اند و نام بسیاری از آنان در زمره شخصیت‌های علمی ایران و جهان ثبت شده است. نخستین مدرسه به سبک جدید در سال ۱۲۸۴ خورشیدی هم‌زمان با تأسیس دارالفنون تهران و رشد تیریز در بیرجند تأسیس شد و به دنبال آن دبیرستان شریعتیه و مدارس دشت بیاض نهندان، سربیشه، خوسف و دبستان دخترانه شوکتی آغاز به کار کرد. مهم‌ترین عملی که به بیرجند وجهه‌ای محترم می‌بخشد، قدمت فرهنگی آن است؛ از این رو بیرجند مهد فرهنگ کشور است و بنده نیز به عنوان یک بیرجندی مفتخرم که با توجه به بکر بودن و تاحدودی ناشناخته بودن این استان عزیزمان بر آن شدیم تا کتاب جامع را به صورتی که مورد نیاز شماست و عکاسان مطرح کشور، جناب «داود وکیل‌زاده» که در این زمینه سابقه‌ای طولانی داریم، گردآوری و به چاپ برسانیم. امید داریم که توانسته باشیم گامی مؤثرتر در راستای شناخت این استان کهن برداریم. جا دارد از جناب «سیدمهدی حسینی»، تنها سرمایه‌گذار این مجموعه که موجب دلگرمی ما در کار بودند، کمال سپاس و قدردانی را به عمل آوریم.

شعبانی

مدیرمسئول انتشارات متخصصان آینده